

БЪЛГАРСКА
ВЪЗРОЖДЕНСКА
КНИЖНИНА

І

Наука и изкуство

ДЪРЖАВНА БИБЛИОТЕКА „ВАСИЛ КОЛАРОВ“

ОТДЕЛ „РЪКОПИСИ И СТАРОПЕЧАТНИ КНИГИ“

БЪЛГАРСКА ВЪЗРОЖДЕНСКА КНИЖНИНА

АНАЛИТИЧЕН РЕПЕРТОАР
НА БЪЛГАРСКИТЕ КНИГИ И ПЕРИОДИЧНИ ИЗДАНИЯ
1806—1878

СЪСТАВИЛ

Д-Р МАНЬО СТОЯНОВ

Старши научен сътрудник
в Държавна библиотека „В. Коларов“

ПОД РЕДАКЦИЯТА НА
ПРОФ. АЛЕКСАНДЪР К. БУРМОВ

I

НАУКА И ИЗКУСТВО
СОФИЯ — 1957

С 01
С 83м

01

Художествен редактор: Олга Поплишева
Техн. редактори: Л. Милошева и П. Гюров
Коректор: Т. Смилова
Корица и заглавки: худ. М. Кънева и М. Кожинков
Дадена за набор на 19. IV. 1956 г.
Подписана за печат на 26. II. 1957 г.
Формат: 65/92/8 Тираж: 1568 Изд. № 3458/III-7
Изdat. коли: 88 Печатни коли: 88
Книжно тяло 38,25 лв. Приложения 10,40 лв.
Подвързия 8,30 лв. Цена 51,95 лв.
Държавна печатница „Георги Димитров“ — София
Държавно издателство „Наука и изкуство“ — София

17086

ДЪРЖАВЕН
БИБЛИОТЕКАРСКИ
ИНСТИТУТ

У ВОД

Настоящият Репертоар на българската възрожденска печатна книжнина въпреки някои незначителни пропуски, които се дължат изключително на обективни причини, отразява пълно и точно картина на книжовния живот в България през първите три четвърти на XIX в. В него е установена една по-точна цифра за броя на издадените от 1806 до 1879 г. книги и за броя на излизалите през това време периодични издания, разграничена е оригиналната от преводната книжнина, посочени са лицата, които са се занимавали с книжовен труд. В показалците са изяснени редица страни на книжовното производство у нас през епохата на Възраждането, като се почне от хронологичното разпределение на книгите и се свърши с данните за разпространението им по градове и села.

Така изработен, Репертоарът на българската възрожденска печатна книжнина представлява богата съкровищница от данни и насоки за цялостното и всестранно проучване на епохата на Българското възраждане. В него са отразени и тежкото положение на българския народ под игото на турската феодална класа, и народното движение за по-широва просвета, и народните усилия за национално обособяване и признаване, и борбите на българските селяни и занаятчи за извоюване на национална независимост и осигуряване на демократично развитие. Репертоарът съдържа огромен брой извори и за икономическата, и за политическата, и за културната история на българския народ през епохата, която е една от най-значителните в неговото минало.

На читателя, свикнал с днешните размери на книжовен живот, ще направи впечатление обстоятелството, че в течение на кръгло 73 години у нас са издадени всичко около 2000 книги и са излизали всичко около 96 списания и вестници. При това периодичните издания имат твърде къс живот — средно около година и половина до две, като от някои са излезли само по един-два броя.

Причините за ограниченото развитие на печатната книжовна продукция у нас през първите три четвърти на XIX в. са коренят изключително в условията за живот на българския народ през това време.

А тези условия бяха крайно тежки. Българският народ пълнише под варварското иго на турската феодална класа. Той бе подложен на безпощадна експлоатация от страна на турските феодали и турската феодално-бюрократична държава. Той бе лишен от всякакви политически права и подложен на религиозна и народностна дискриминация. Нему липсваше каквато и да било сигурност за живота, имуществото и честта.

Наред с това положението на българския народ се утежняваше и от гнета на гръцкото фанариотско духовенство, което бе заграбило с благосклонното съдействие на турската власт ръководството на духовните му дела. Фанариотските владици ограбваха икономически народни, провеждаха настойчиви опити за неговото денационализиране и пречеха с всички сили на развитието на неговата култура.

Зараждането на буржоазно-капиталистически отношения в недрата на турския феодализъм през втората половина на XVIII в. и съществуващите го явления от обществено-икономически характер не доведоха до съществени промени в турската феодална система. Независимо от преобразованията, които бяха извършени в Турция главно през XIX в. (въвеждане на редовна армия и унищожаване на еничарите, премахване на спахийската ленна система и съредоточаване на феодалната рента в ръцете на държавата, признаване чрез редица сultansки актове равноправието между мюсюлманските и немюсюлманските подданици на империята и други

подобни), турска феодална система остана незасегната. Поради слабото развитие на буржоазно-капиталистическите отношения в Турция и крайно бавното формиране на турска буржоазия реформите нямаха буржоазен характер, а целеха в действителност укрепването на феодализма. По този начин положението на поробените народи в Турция не се промени — то си остана все така тежко.

Все пак процесът на разложението на турския феодализъм и зараждането на буржоазно-капиталистически отношения в Турция, от една страна, и преобразованията, от друга, не останаха без отражение в българските земи. Още повече че носителите на новите икономически отношения, както още Маркс отбележа, произхождаха главно от средата на немюсюлманските поданици на султана. Въпреки икономическия гнет и липсата на сигурност, които са най-съществена пречка за развитието на буржоазно-капиталистически отношения, в българските земи през първата половина на XIX в. се достигна до значително оживление в стопанската област, което се изрази в нарастване на занаятчийското производство, в появата на манифактурата и в разкъсване границите на местния пазар. Върху основата на този икономически процес се извърши през това време и разместяване на социалните пластове у нас: зароди се нова класа — буржоазията, оформи се напълно чорбаджийската прослойка, свързана тясно с турския феодален ред, започна се остра борба между буржоазията и занаятчийството, от една страна, и чорбаджийството, от друга, за овладяване ръководството на обществения живот на народа и пр. Буржоазията и занаятчийството дадоха своята подкрепа на движението за нова просвета, те възглавиха борбата против гръцкото духовенство. Всички тези процеси на обществено-икономическо и културно развитие създадоха предпоставките за формирането на българската буржоазна нация.

Именно по това време и във връзка с цялостното обществено-икономическо и културно развитие на българския народ се появила у нас печатната книга и първите периодични издания. Те изразяваха интересите на зараждащата се буржоазия и занаятчийството, които съвпадаха с интересите на селячеството, следователно те отговаряха на нуждите на целия народ. Те се поддържаха от зараждащата се буржоазия, предимно тази, която бе в емиграция, от занаятчите и от все още малобройната интелигенция, състояща се главно от учители. Тази поддръжка беше все още ограничена и скромна, но тя оказа решително влияние за развитието на българската печатна книжнина по онова време. И ако това развитие беше все още твърде бавно, това се дължеше преди всичко на общите условия за живот в Турция, за които стана дума по-горе.

След Кримската война (1853—1856 г.) във връзка с общото състояние на Турция в българските земи настъпиха редица промени от обществено-икономически характер. Поради мощното нахлуwanе на стоките на западноевропейската фабрична промишленост в Турция, което бе покровителствувано от икономическата политика на турското правителство, занаятчийското стоково производство изпадна в криза. Нахлуwanето на западноевропейския капитал в Турция и превръщането на султанската империя в полуколония на западноевропейските капиталистически държави забави във всяко отношение развитието на буржоазно-капиталистическите отношения у нас и спря растежа на буржоазията като класа. Влошаването на положението на селячеството и занаятчийството поставиха на дневен ред въпроса за подготовката и извършването на антифеодалната революция. Буржоазията се уплаши и се отказа от революцията, като се обедини политически с чорбаджийството, което всяко е било на страната на турска феодална власт. Знамето на борбата за национална независимост и демократични преобразования бе издигнато от селяните и занаятчийството, които чувствуваха най-остро тежестите на феодалния гнет.

Така през втората половина на XIX в. в България нямаше една мощна икономически класа, която да осигури материална база за развитието на печатната книжнина, както това беше в другите страни. Българската буржоазия беше и малобройна, и враждебна на народните интереси. Грижите за поддържането на книжината легнаха главно върху гърба на икономически слабите класи и класови прослойки, върху гърба на всемерно експлоатираното селячество, разореното занаятчийство и едва свързвашата края народна интелигенция.

През това време нямаше и други институции, които биха могли да осигурят материална база за развитието на печатната книжнина — нито държавата беше заинтересувана в

това, нито цариградската фанариотска патриаршия. Те бяха дълбоко враждебни на делото на българската печатна книжнина.

При това положение на нещата матриалните условия за развитието на българската печатна книжнина през първите три четвърти на XIX в. до освобождението на България бяха от начало и до край неблагоприятни.

Преди всичко до края на тридесетте години на века в пределите на Турция нямаше българска печатница, нито печатница, която да разполага с български шрифт. Опитите да се създаде такава среща и по-късно упоритата съпротива на турското правителство. Българските книги и списания трябваше да се печатат в по-близи или по-далечни чуждестранни градове, което отрупваше издателите с разноски и правеше книгата скъпа и недостъпна за по-широк кръг читатели. Печатниците, които по един или друг начин се създадоха в Турция от четиридесетте години на века насам, не бяха в състояние да задоволят нуждите на българското книжовно производство нито в количествено, нито в качествено отношение, затова печатането на книги, списания и вестници продължи и до 1878 г. в чужбина. При това отливането на наборен материал и изработването на клишета за илюстрации не бе изобщо осъществено в Турция, а това затрудняваше значително печатното дело.

На второ място, до средата на шестдесетте години на XIX в. в България нямаше нито едно търговско предприятие или организация, която да влага капитал в книжовното производство, нямаше издателство, което да поеме издаването на книгите, списанията и вестниците. Извършеното дотогава в това отношение от Найден Йованович, Хр. Г. Данов и Д. В. Манчов все още не може да се нарече издателска дейност в истинския смисъл на думата — всички те издаваха предимно свои произведения. Ето защо издаването на една книга, списание или вестник зависеше винаги и изключително от материалните възможности на автора или редактора или от родолюбивата ревност на някой по-заможен техен познат, който поемаше разноските по отпечатването.

На трето място, в България не бе създаден и до Освобождението какъвто и да било централен апарат за разпространение на книгата. Откритите през шестдесетте години на века книжарници (на Хр. Г. Данов и др.) не поеха и не можеха да поемат цялостното разпространение на книжовната продукция по цялата територия на България. Тази задача не можеха да изпълнят нито панаирите (Узуджовският, Ескиджумайският и др.), нито книгопродавачите, които обикаляха градове и села със своята стока. Грижата за разпространението на книгата падаше върху авторите и издателите, което ограничаваше проникването ѝ в по-далечните предели на страната.

На четвърто място, абонатите на периодичните издания поради общата бедност на народа и народната интелигенция, а и по липсата на навик не плащаха навреме или никак абонамента си. Това е зарегистрирано в безконечен брой апели на редакциите и администрациите на периодичните издания към абонатите им. То именно бе основната причина за нетрайността на периодичните издания у нас. От друга страна то определяше в много отношения и качеството на редакторската и изобщо журналистическата продукция: лишиени от достатъчно средства, редакторите бяха всичко във вестника или списанието си — те редактираха материалите на ограничения брой сътрудници, те сами бяха автори на голяма част от поместените материали, те коригираха, те администрираха и експедираха, те в някои случаи бяха и слово-слагатели в печатницата.

Интелектуалните, ако мога да ги нарека така, условия за развитието на българската печатна книжнина през първите три четвърти на XIX в. бяха също тъй крайно неблагоприятни.

Въпреки подчертания стремеж на българския народ към просвета и образование условията на турското иго и преди всичко липсата на държавна грижа за училищата не допускаха всемерно развитие на учебното дело у нас. Постигнатите успехи в областта на образованието бяха все пак твърде ограничени: достатъчно е в случая да се изтъкне, че дори до средата на седемдесетте години на века в България не бе открита нито една гимназия, да не говорим за висше учебно заведение. От българските училища излизаха ограмотени, а не широко образовани хора, с повишени интелектуални интереси. Българите, които се ученха в чужди гимназии, бяха сравнително малко на брой. Още по-голям брой хора получаваха висше образование в чуждите университети.

Липсата на голям брой образовани хора се отразяваше най-напред върху авторския кръг. Той бе твърде ограничен. Малцина можеха да напишат една задоволителна във всяко отношение книга. Малцина можеха да редактират успешно едно списание или вестник. Малцина можеха най-сетне да преведат, както трябва, една книга или статия от чужд език.

Най-чувствително се отразяваше липсата на голям брой образовани хора върху създаването на читателския кръг. Въпреки подчертанотоуважение към книгата, което наблюдаваме през това време, въпреки наличието на читалища, които насаждаха систематично тази любов и които пропагандираха четенето, читателите, и особено тези, които купуваха книги, бяха малцина. Читателският кръг, който се интересуваше от научна и художествена литература, беше твърде ограничен, за да може да подтикне съществено развитието на книжовната печатна продукция.

Известна пречка за създаването на широк читателски кръг беше и липсата на книжовен, литературен български език, какъвто не се създаде и до Освобождението въпреки очевидното налагане на източнобългарския говор. Много книги бяха написани на диалект или на някаква смесица от диалекти, други бяха написани на църковнославянски език и на смесица от него и някакъв диалект. Такива книги мъчно можеха да намерят широк кръг читатели, които да ги разбират. Типичен пример в това отношение е първото българско списание „Любословие“. Една от причините за намаляването на интереса на читателите му и за спиранието му е обстоятелството, че редакторът му К. Фотинов, който обещава в началото да пише на разбираем за народа език, преминава постепенно към някакво езиково смешение от елементи на църковнославянски език с елементи на западните български говори, което е било крайно непонятно, особено за читателите в източнобългарските земи.

Най-сетне значително неблагоприятно се отразяваше върху развитието на българската печатна книжнина през първите три четвърти на XIX в. наличието на цензура в Турция и жестокото преследване на книгите и периодичните издания, в които е прокарана някоя посмела и свободолюбива мисъл, неприятна на турската господствуваща феодална класа. Крайно строга и вискателна, турската цензура не прощаваше случайните пропуски дори на онези автори и редактори, които бяха показали достатъчно добре и достатъчно пъти своята привързаност към режима. Наказанията за четене на забранена книга бяха твърде жестоки дори за една такава власт като турска.

Въпреки тези неблагоприятни условия за съществуване българската печатна възрожденска книжнина продължаваше да се развива и да расте в количествено и качествено отношение. Това се дължеше на обстоятелството, че в нейното създаване и поддържане бяха заинтересувани най-прогресивните класови групировки в българското общество, най-пламенните патриоти, най-верните синове на българския народ. С редки изключения българската печатна възрожденска книжнина се издаваше не с търговски цели. Нейните автори не търсеха заплащане на труда си, нейните издатели не гонеха печалби. Напротив, в много случаи средствата за отпечатване на книги или периодични издания бяха откъсвани от залъка на автора или редактора им, от залъка на издателя и купувача им. Издаването на една книга, списание или вестник бе почти винаги колективно дело на една група, която си поставяше определени патриотични задачи. В тази група влизаха авторът или редакторът, който понякога беше и издател, след това издателят, този, който правеше „иждивение“, жертвуваше средства за отпечатването на изданието, сетне събиращите на абонати, които убеждаваха несвикналите да харчат пари за книги да се подпишат за един или няколко екземпляра (последните за даряване на училища, читалища или бедни деца), и най-сетне абонатите, „родолюбивите спомоществуватели“, които осигуряваха чрез предварителното си записване едно минимално разпространение на изданието. Ако това издание е вестник, всеки читател се стремеше да разкаже чрез него за живота на своето родно място, за успехите и неуспехите на тамошната общественост, за патриотичните дела на един и лошото държане на други. Така чрез своите дописници и многобройни дописки вестникът ставаше колективно дело на хора от цяла България, обединени в името на общата към своя народ.

Както се вижда, българската печатна възрожденска книжнина бе по произход истински народна книжнина. Народна беше тя и по своято предназначение, по своята служба.

Българската печатна възрожденска книжнина служеше най-напред на нуждите и изискванията на народната просвета в най-широк смисъл на думата. Тя помагаше на българските деца в училището да усвоят грамотността. Тя разширяваше културния кръгозор на възраст-

ните и им даваше възможност да узнатават какво става по света. Тя разкриваше светлите страници на народното ни минало и повдигаше духа на роба, за да не иска да бъде вече роб. Тя спомагаше на българите от далечни краища да се опознаят и съзнаят своето единство, тя съдействуваше за формирането на общобългарска култура, за изграждането на българска нация.

Българската печатна възрожденска книжнина изигра огромна роля в борбите на българския народ за национално признаване, за ликвидиране на варварската турска феодална система и за осигуряване на национална независимост и демократично развитие. Тя бе мощно оръжие на българското селячество и занаятчийство в борбата му против турската феодална класа и нейните български поддържници — чорбаджии. Тя бе изпитано средство за пропагандиране на революционно-демократичните идеи, за революционна агитация.

Дори когато бе с религиозен характер, българската печатна възрожденска книжнина не губеше своето предназначение. В условията на религиозна дискриминация, когато религиозната принадлежност определяше в много отношения съдбата на българина, религиозната книжнина беше копие, насочено срещу официалната идеология на турската феодална класа, против ислама. По този начин се задълбочаваше още повече пропастта между поробители и поробени, между господари и роби.

Разбира се, че и враждебните на народа сили — турската феодална класа и българските чорбаджии, от една страна и агентите на чуждите пропаганди, от друга, си служеха с печатното слово за постигане на своите противонародни цели. Турското правителство издържаше напълно или частично няколко вестника („Дунав“, „Турция“ и др.), които агитираха за привързване на българския народ към сultана и неговата държава; българското чорбаджийство и българската буржоазия си имаха свои периодични органи и издаваха книги, с които се стремяха да насочат съзнанието на народа в полза на своите цели; протестантската и католическата пропаганда харчеха огромни средства за книжнина, която трябваше да раздели българския народ и да го подгответи за плячка на западните завоеватели. Но всичката тази книжнина не намираше читатели и въпреки щедрите субсидии не получи широк размах. Тя се губи в огромното количество книги, брошюри, списания и вестници, които пряко или косвено служеха на народа. Не тя определя характера и службата на българската печатна възрожденска книжнина.

Именно защото служеше на народа, българската печатна възрожденска книжнина можа при крайно тежките условия за съществуване да начертава линията на реализма в литературата и линията на борческия патос в журналистиката. Именно за това тя можа да създаде и издигне такива великанни на перото, на мисълта и идеята като Г. С. Раковски, Хр. Ботев, Л. Каравелов, П. Р. Славейков, В. Друмев и Ив. Вазов.

Настоящият Репертоар на българската печатна възрожденска книжнина отразява в себе си между другото и нейната героична история, историята на нейното създаване, нейния растеж и нейните стремежи, историята на нейната служба на народа. Той е паметник на усилията и жертвите на хилядите български книжовници, които в условията на варварското турско иго можаха да иззидат своето велико дело. Той е паметник, чието съществуване и изграждане може да стане само в условията на нова, социалистическа България, верен пазител на всичко ценно, създадено от народа ни в миналото.

Александър К. Бурмов

ПРЕДГОВОР

Задача на настоящия Репертоар е пълното и цялостно описание на българската печатна възрожденска книжнина с оглед на нейното проучване и използване.

Изпълнението на тази задача зависи от две неща: 1) от уточняването на обсега на българската възрожденска книжнина и 2) от нейната наличност и достъпност.

За начална дата на българската печатна възрожденска книжнина ние считаме годината 1806, когато излезе „Неделникъ“ на Софроний Врачански — първата печатна новобългарска книга, а за краина дата вземаме края на 1878 г., когато руското победоносно оръжие извоюва свободата на българския народ, за да се започне период на самостоятелен обществено-политически и културен живот на България. В границите на тези пределни години ние смятаме за български и сме включили в Репертоара: 1) всички книги и периодични издания, писани и редактирани на български език (независимо с каква азбука) от българи или от чужденци;¹ 2) всички книги и периодични издания (или само части от тях), писани и редактирани от българи на чужди езици, и 3) онни от книгите, писани на български и същевременно на друг език (от българи или от чужденци), при които на български език е дадена предина (по обем и място), с което е засвидетелствувано и тяхното българско предназначение.

По-труден е въпросът за издирването и събирането на българската печатна възрожденска книжнина. Тя, ако и да е книжнина на една отдавна завършена епоха от нашата история, все още не е събрана цялостно в обществените библиотеки. В миналото, когато е било по-лесно, това не е било сторено поради нехайство на отговорните лица, а днес въпреки полаганите грижи то е почти невъзможно, особено що се отнася до някои дребни периодични издания и до листовия материал. Много от тях, както и някои книги липсват в Държавна библиотека „В. Коларов“, националното книгохранилище на България. Така че въпреки желанието ни да опишем всички книги и други материали *de visu* и ние трябваши в много случаи да прибавяме до библиографии и други извори (посочени при съответната книга). Българската библиография е вече стогодишна и специално възрожденската печатна книжнина е описана почти всяко дадесетилетие — „Список за българските книги, които са издадени досега“ от Ив. Шопов (Цариград, 1852), „Книгопис на новобългарската книжнина“ от К. Иречек (Виена, 1872), „Български книгопис. Дял I. 1641—1877“ от А. Теодоров (София, 1893), „Български книгопис за сто години“ от А. Теодоров-Балан (София, 1909) и „Опис на старите печатани български книги 1802—1877“ от В. Погорелов (София, 1923). Освен тези описи има и няколко „добавки“ и „оправки“ от Ст. Аргиров, Ник. Начов, Ст. Станимиров и др. Въпреки това все още не сме сигурни, че знаем точните заглавия на всички български книги и периодични издания, излезли до 1878 г. В самата наша работа по комплектуването и описането на сбирката от тези книги в Държавна библиотека „В. Коларов“ ние открихме немалко неизвестни досега книги, а на други се уточниха заглавията. И все пак книгите, които липсват, едни отчасти известни по някои данни, а други съвсем неизвестни, са още много. Те липсват и в нашия Репертоар въпреки амбицията ни той да бъде пълен.

Тъй като нашата задача бе да представим в Репертоара най-пълно и цялостно българската възрожденска книжнина, ние не можехме да се задоволим само с обичайното описание.

¹ От книгите на църковнославянски език, който като богослужебен език е в употреба у редица славянски народи, ние сме счели за български и сме включили в Репертоара само книгите, издадени от българи.

ние на книгите и периодичните издания, макар и най-подробно, а пристъпихме към аналитична разработка на всички периодични издания и сборни съчинения. Това нещо не само разшири твърде много обема на Репертоара, но наложи и особената му структура. Преди всичко увеличи се броят на авторите (книжовниците), като между тях се включиха и лица, писали само статии, а не и книги. Заглавията на книгите пък в повечето случаи едва ли не се изгубиха между множеството статии, дописки, стихотворения и други материали. Затова вместо обичайното сепаративно описание на книгите и обикновено хронологичното им подреждане събрахме всички материали с установено авторство под имената на книжовниците и самите тях наредихме азбучно в две редици — български книжовници и чужди (не-български) книжовници, превеждани и преработвани на български или сами работили в българската книжнина. Така се получи първата част на Репертоара — авторската (персоналната). Към нея прибавихме описание на служебните издания, наредени по институтите и организацията, които са ги издавали, и анонимните книги, т. е. книгите с неустановено авторство, наредени хронологично. След тях следва описание на периодичните издания по заглавия, наредени също хронологично. Всички материали от периодичните издания, на които авторите не можаха да бъдат установени, главно многобройните статии във вестниците, множеството дописки, разните дребни известия, съобщения, обяви и други подобни, остават за втория и евентуално третия том на Репертоара.

За да можем да обхванем и отразим поименно цялата българска възрожденска книжнина, ние сметнахме за български книжовник и включихме в авторската част на Репертоара всеки българин, който от 1806 до края на 1878 г. е публикувал като отделно издание или във вестник и списание каквото и да било научно съчинение, учебно пособие, статия, дописка, художествено произведение, съобщение и пр. било то оригинално, или преводно или пък е редактиран периодично издание или издал листов материал. Това широко понятие за книжовник, неприложимо в днешната литературна наука, напълно съответствува за българската възрожденска епоха, когато за „граматик“ и „книжовник“ е бил смятан всеки грамотен човек, който е писал книги или е сътрудничил по някакъв начин в периодични издания. В случая имаме две предимства: 1. Дава ни се възможност да прехвърлим една голяма част от книгите, смятани по съвременните библиографски и библиотечни правила за анонимни, към личните, което не е без значение за една историческа библиография, чиято задача е да установи създателя на всяка книга. 2. Позволява ни се да поставим в числото на българските възрожденски книжовници и най-скромните — онези, които са записали имената си в „българския пантеон на музите“ само с някое нескосно младежко стихотворение, с преводно разказче или просто с кратка дописка за обществения живот в родното си място. Нека и техните имена влязат в Репертоара на българската възрожденска книжнина, защото тази книжнина подобно на една гора се състои не само от вековни буки, като П. Р. Славейков, Г. Раковски, Л. Каравелов и Хр. Ботев, но и от дребни храсти и фиданки. Те всички заедно образуват едно неделимо цяло.

Все пак и при това широко понятие за български книжовници известна част от книгите не можаха да бъдат поставени под никое авторско име и останаха като анонимни наравно със служебните издания, чиито автори по начало не са търсени. По аналогия със служебните издания оставихме като анонимни (и не включихме в авторската част) и всички материали от периодичните издания, като дописки, съобщения, опровержения и други, подписани от повече от три лица или пък публикувани като съобщения на институти и организации. Те ще влязат във втория том.

Към българските книжовници причислихме и неколцина чужденци, чиято книжовна дейност принадлежи изцяло към българската литература, като русина Георги Владикин и сърбина Константин Огнянович, или които в националноосвободителните борби на българския народ са застанали открыто и решително на неговата страна и така са свързали живота и дейността си с неговата съдба, какъвто е бил напр. арнаутинът пловдивският митрополит Паисий. Чужденците обаче, които са живели в България и са писали на български, без да се приобщат към българския народ, а са служили на каузи, чужди на неговите националноосвобо-

X

дителни стремежи, каквито са били напр. протестантските и католишките мисионери, ние поставихме в частта „Чужди книжовници“.

Книжовниците са дадени и подредени азбучно под имената, с които сами се подписвали и са били известни през възрожденската епоха.² Към именованите книжовници са прибавени (на съответното място) и всички, подписвали се с псевдоними и инициали. Наша задача при последните беше да ги разкрием и там, където сме сполучили, те са поставени под истинските им имена. Много от тях обаче останаха неразкрити. Почти излишно е да напомниме, че под един и същ псевдоним и инициал могат да се крият две и повече лица, а има случаи, когато с инициали са означени чужди вестници и агенции, от които е заимствувано във българските периодични издания. В стремежа си да отбегнем подобно смесване възможно е да сме пропуснали някои лични инициали. Те ще влязат в следващия том като анонимни материали. Изобщо следващият том ще включи всичко пропуснато по една или друга причина в първия и двета ще се допълват взаимно.

За книжовниците даваме и кратки биографични сведения или по-точно конспективна хронология на живота им (до Освобождението), които са необходими за справки и ориентация. Те са почерпени предимно из самата възрожденска книжнина и като източници за тях са дадени на първо място автобиографичните материали и некролозите. За съжаление съдържанието за част от книжовниците поради липса на данни останаха непълни, а за други съвсем липсват. За някои те ще бъдат допълнени (а в известни случаи може би и коригирани) от бъдещите архивни проучвания.

При всеки книжовник са дадени всички материали (книги, статии, дописки, художествени произведения, бележки, обяви и пр.), за които се знае, че са написани, преведени или преработени от него, или пък на които той съгласно с приетото разширено понятие за книжовник може като издател, предстоятел, иждивител и пр. да се счете за тяхен автор. Авторство по език и стил, както и въз основа на лични наши архивни проучвания не е установявано. Това е задача на специални изследвания, и то не на едно лице. Неподписаните материали в периодичните издания, както вече се каза, по начало са оставени като анонимни за следващия том. Изключение е направено само за вестниците на Л. Каравелов и Хр. Ботев и отчасти на Г. Раковски и П. Р. Славейков (за художествените произведения), тъй като авторството на тези материали е вече почти установено. С желание да подпомогнем бъдещите изследвания при някои автори сме поместили и някои съмнителни работи със съответно означение.

От позитивите, обявите и другите материали, печатани на отделни листове, сме включили само онези, за които сме намерили данни, и то предимно във възрожденските книги и периодични издания. Такива листове се намират повече в архивните фондове на възрожденските дейци и те ще могат да бъдат издирени и описани цялостно само след като се подредят и опишат самите архиви. От работите на българските книжовници, печатани в чуждоезични периодични издания, поместихме само това, за което можахме да намерим сведения в условията, при които работихме.

Не сме включили графичните произведения, тъй като те не принадлежат към книжната, а географските карти дадохме само като добавка към атласите, които са описани като книги. Не сме включили и ръкописите на възрожденските книжовници, тъй като Репертоарът е описан на печатната книжнина. Дадохме само сведения за готовни за печат книги, и то почерпени само от възрожденската книжнина. Изключение е направено само за няколко завършени и ценни ръкописа, които се съхраняват в Държавна библиотека „В. Коларов“.

Работите на чуждите автори са дадени под имената на българските им преводачи и преработвачи — Репертоарът трябва да отрази цялостно преди всичко продукцията на българските възрожденски книжовници, която в голяма част е компилативна и преводна. Само тези работи, чиито преводачи са неизвестни — а те са малко на брой, — са описани в частта „Чужди книжовници“. За съжаление останаха няколко преводни работи, и то художествени произведения, на които не можахме да установим авторите и следователно не ги поставихме в частта „Чужди книжовници“, чието задача е да посочи всички чужди автори, превеждани и преработвани на български. Надяваме се, че бъдещите литературноисторически изследвания ще попълнят тази празнота на нашия Репертоар.

² Православните духовни лица са дадени обикновено под монашеските им имена освен в случаите, когато са били известни повече с фамилните имена. Изобщо от различните имена на едно лице са направени препратки.

Описанието е направено по сегашен правопис с възможното точно предаване на тогавашните фонетични особености. Няма значи никакво нормализиране на езика. С оглед на справочно-практическата задача на Репертоара счетохме за излишно да го обременяваме (а заедно с него и читателя) с ерове и други стари букви и знаци. Известно колебание имахме при описанието на книгите. Техният брой обаче в сравнение с двадесетте и няколко хиляди бройки, които включва целият Репертоар, е съвсем незначителен. При това $\frac{3}{4}$ от нашите старопечатни книги са полиграфски оформени като съвременните ни книги и могат спокойно да се описват като тях. За останалата част от книгите — около 200 бройки — някои печатани със славянски шрифт и със своеобразно оформени заглавни страници, счетохме, че е неоснователно да правим изключение и да нарушаваме правописното единство на целия репертоар. За тях, както и за други характерни в едно или друго отношение книги прилагаме фотографски снимки на заглавните и някои други страници. Единствено фотографската снимка може да даде истинска представа за заглавната страница. Който пък иска да види езика и правописа (рядко издържани) на даден автор, той не ще се задоволи със заглавията на книгите му, колкото и точно да са копирани те, а ще трябва да види съдържанието. Писането на главни букви и пунктоацита нагодихме според сегашната употреба, доколкото това бе възможно. При някои старинни, обикновено църковнославянски думи, неупотребявани днес, запазихме и особеностите в правописа им. По технически причини беше невъзможно да повторим църковнославянския набор на книгите, печатани с църковнославянски букви. То впрочем е и ненужно за библиография със справочно-практическа задача като настоящата, а освен това е и невъзможно за всички книги, защото не всички сме видели, а почерпените от другаде сведения за тях не винаги са пълни. Задоволихме се с отбелязване наличието на църковнославянски шрифт. Многобройните снимки и тук ще допълнят и онагледят описание. Само книгите, оформени и по заглавие, и по съдържание на църковнославянски език, и то само тези, които сме видели, дадохме така, както са. От книгите на други чужди езици само руските пригодихме от части по съвременния руски правопис.

Описанието на книгите и другите материали е точно възпроизвеждане на заглавията им, като за ония, при които липсва оформлено заглавие, напр. при някои уводни статии, дописки, съобщения и други, за заглавия са взети (и то условно) други елементи — дата, място, начални думи, обръщение и пр. До съставяне на заглавия сме прилагали само в изключителни случаи — при дефектни екземпляри и др. Описанието на книгите, които не сме видели, е, разбира се, според изворите. Съкращения в описанието са допуснати само в изключителни случаи, напр. в общоупотребимите уводни формули при заглавията на богослужебни книги, които не спомагат с нищо за отличаване на една книга от друга. При предаването на издателските данни запазихме реда им на заглавната страница, като липсващите сме допълвали (доколкото е било възможно) с данни от другаде. Всички издания и преработки на едно съчинение са описани на едно място — при първото му издание, а следващите му издания, ако те са редактирани от други книжовници, се споменават като препратки и при техните имена. При описанието на второто и следващите издания са посочени само разликите от предидущото. Техните заглавия се дават пълно в хронологичния опис. Броят на страниците (листата) се дава с арабски цифри, форматът — с обичайното означение, а за книги, описани по извори — както са дадени в изворите.

След основното описание сме дали във форма на анотация и разни допълнителни сведения — за цензорни разрешения, посвещения, място и дата на написването и др. Когато съдържанието на книгата или статията не личи достатъчно ясно от заглавието, посочено е и то, като се описва изцяло или в най-характерните му части (с означение на страниците). При уводните статии и дописките то е дадено винаги. При тях, както и при художествените произведения сме отбелязвали и литературния вид — уводна статия, дописка, стихотворение, фейлетон и пр. Посочени са и мястото, и датата на написването, когато те са указаны. За историческа библиография като настоящата това е важно. Всички дати (включително и възстановените) са дадени по стария (юлианския календар), като се има предвид, че разликата между него и настоящия (григорианския) през XIX в. е 12 дни.

Подписът на автора при материали от периодичните издания се дава само когато той е даден с инициали или във форма, различна от приетата за името му, или пък съдържа някои характерни за автора добавки. Посочени са и обявите и отзивите за книгите, а за

някои статии — и предизвиканите отговори и опровержения. За писците са посочени и намерените сведения за представянето им. Особено допълнение към описането на книгите и периодичните издания са данните за тяхното разпространение, доколкото такива данни се намират в списъците на спомоществователите, печатани в самите книги, или пък се срещат в периодичните издания. Дадените тук номера на селищата препращат към показалеца „Спомоществователи и абонати“.

Нареждането на материалите за всеки книжовник е хронологично според датата на публикуването. Хронологичното нареждане се оказа единствено приложимо при всички случаи и освен това то е в съгласие с общата задача на Репертоара да представи историческото развитие на българската печатна възрожденска книжнина.

Чуждите книжовници са групирани по национална (езикова) принадлежност, а групите са наредени по географска и културно-историческа близост с българския народ. Вместо биографични данни за книжовниците са дадени само годините на раждането и смъртта с оглед да се означи епохата и да се отличат едно от друго еднаквите имена. Тук са описани подробно и са номерирани само книгите и статиите, на които преводачите на български са неизвестни или пък са писани на български от самите чужденци и които следователно не стоят в частта „Български книжовници“. Всички останали описания са препратки и затова са дадени с възможните най-големи съкращения.

Описането на периодичните издания е дадено с възможната пълнота. На първо място са изнесени заглавните, издателските и количествени данни, взети от първия или най-ранния известен брой. Допълнително е прибавено само името на редактора, когато то липсва в заглавното каре.³ Приложените фотографски снимки документират заглавните данни и дават представа за полиграфското оформяване на изданието. Всички промени в заглавните, издателските и количествените данни, както и в периодичността на изданието са посочени в забележки. Характеристиките са дадени в най-обща форма и се допълват от цитираните откъси от програмните статии. Списъците на сътрудниците са съставяни обикновено по самите периодични издания. От периодичните издания са извлечени и данните за разпространението им. Отзивите и полемичните бележки за изданията са посочени в предметния показалец под понятието „Периодичен печат“. Там могат да се видят и заплануваните, но неизлезли периодични издания, както и чуждите вестници и списания, разпространявани и използвани в България.

От липсващите в Държавна библиотека „В. Коларов“ периодични издания (изцяло или отделни броеве — съответно посочени) в други библиотеки (в Пловдив, Варна, Свищов и другаде) има само няколко броя от „Цариградски вестник“ и от някои други дребни вестници, като „Хитър Петър“, „Юнак“ и „Оса“. От тях имаме само непълни описания, доставени ни от други лица.

Сметнахме за излишно да даваме сигнатури на книгите и периодичните издания, както това често се практикува в подобни описи. Българските възрожденски книги и периодични издания в Държавна библиотека „В. Коларов“ са наредени хронологично според хронологичния опис в настоящия Репертоар. Така би трябвало те да бъдат наредени и в другите библиотеки. Там те впрочем са малко и намирането им, както и да са наредени, не е трудно. За книгите и периодичните издания, малко на брой, които липсват в Държавна библиотека „В. Коларов“, а се намират другаде, е посочено точното им местонахождение. При цитирането на периодичните издания страницата (и то само началната) е дадена само там, където е нужна за по-лесното намиране на цитирания материал.

Репертоарът е снабден с редица показалци, които дават възможност за бързо и разностранно използване на включения в него многобройен и разновиден материал. Двата основни принципа в изграждането на Репертоара — азбучният и хронологичният — са прокарани и в тях. Повече по устройството им е казано в началото на всеки от тях. От тях, и по-специално от хронологичния опис на книгите, от списъците на печатарите, издателите и спомоществователите, както и от някои понятия в предметния показалец читателят може бърже и лесно да събере и всички необходими му статистически данни за количеството, продукцията и разпространението на българската възрожденска книжнина. За тази цел на периодичните издания е дадена и специална допълнителна номерация.

³ Когато едно издание е редактирано от няколко лица последователно, имената им се изброяват без съединителен съзъд, а когато те са го редактирали едновременно, имената им са свързани със съзъза „и“.

Общата номерация има само помошно-техническа функция; към нея препращат всички показалци. Звездичката (*) пред номера показва, че бройката е книга, а не статия.

Календарни и хронологични таблици за възрожденската епоха ще бъдат дадени в следващия том.

Изработването на Репертоара беше придружено с много трудности. Първоначално той бе замислен като малка добавка към „Опис на старите печатани български книги“ от В. Погорелов, която да съдържа неописаните от Погорелов книги и общо описание на периодичните издания, които също липсват у него. В процеса на работата обаче той бе изменен и разширен до сегашния си вид и размери. Въпреки това разширение, от което последва увеличаване и усложняване на работата, съставителят не съумя да организира колектив от сътрудници, какъвто е необходим за начинания от подобен род, а трябващо сам да преодолява всички трудности. По настояване на редактора Ал. Бурмов бяха внесени редица промени в подреждането и оформяването на материалите. Това наложи нова преработка на голяма част от материала, която отново легна изцяло върху съставителя. Липсваха и образци на библиографии от точно такъв род и обем и съставителят, а заедно с него и редакторът трябваши сами да търсят най-подходящите форми за подреждане на материалите. Доколко са сполучили, ще покаже използването на Репертоара.

Поради всички тези трудности при изработването на Репертоара, както и поради условията, при които той беше отпечатан, в него, особено в началните коли, се допуснаха грешки. Някои от тях са поправени в показалците, а други заедно с някои добавки се поставят в края на книгата с молба да бъдат поправени предварително от притежателя ѝ.

Внимателният читател ще открие, разбира се, и други грешки, да не говорим за пропуските, на които ще се натъкнат бъдещите исследователи на възрожденската книжнина. Нека обаче те да не забравят, че книги от подобен род мъчно могат да се предпазят от грешки и опущения. Тези книги, както казва Софроний Врачански за своя „Неделник“, са като небето, което рядко остава без облаци. Нашето желание при продължителната и изнурителна работа по Репертоара беше да създадем един помощен апарат, чрез който да разкрием богатството на българската възрожденска книжнина и така да подпомогнем изучаването на тази светла епоха в нашата история. И сега, когато този апарат е в ръцете на читателите, ние ще бъдем доволни, ако той поне отчасти изпълни задачата си.

През време на работата помош в съвети и полезни указания освен от рецензентите — стария научен сътрудник при Българския библиографски институт Дим. Иванчев и проф. Хр. Гандев, съм получавал и от доцента по журналистика Георги Боршуков и особено от Ив. Стойчев, който не жалеше труд и време, за да ме подпомогне в събирането на биографически данни за книжовниците. Сътрудничката в отдела „Ръкописи и старопечатни книги“ при Държавна библиотека „В. Коларов“ Дора Белчева-Попсавова работи старательно по събирането на дописките, а директорът на библиотеката Георги Михайлов Добрев следеше с интерес изработването на книгата. На тях и на всички други, които ми бяха полезни с едно или друго, благодаря от все сърце.

София, 25 ноември 1956 г. — 150 години
след излизането на първата новобългарска
печатна книга „Неделник“ на Софроний Вра-
чански (25 ноември 1806 г.).

Манъо Стоянов